

KIRĀLA JONIOR TĪKA
550 G K II

7145

1. Title Kirātārjunīya Tīkā
2. Accession No. 5637
3. Folio No./Pages 16 (Page 1 is missing)
4. Lines 11-13
5. Size 31×14Cm
6. Substance Paper
7. Script Devanāgarī
8. Language Sanskrit
9. Period Not Known
10. Binding "कततभण मस्वेति कतत प्रणाम
सप्ततकाली चित्तवात कुरु नमस्कार स्पस पनेन
रिपुणा...."
11. End "विभक्त मेषाम स्तीति विभक्त पीत मेषाम
स्तीति पीतागावः इति सर्वत्र अवा उत्तरप ॥"
12. Colophon No

①

005637.

104
Diamond
Bridges
Haridwar

2

२२-१२-५०
विद्वानां प्रियं देवा

सर्ग-१
सर्ग-२
सर्ग-३
सर्ग-४
सर्ग-५

सर्ग-६
सर्ग-७
सर्ग-८
सर्ग-९
सर्ग-१० (५.३ १३.११)
सर्ग-१२

सर्ग-११ अन्त्य

सर्ग-१४

3

005637

कि.
री.
१२

अथ दशभिः श्रौतैः कोर्धदीपनं करोति भवेत्तमिति हेनरदेवनरेद एतदीदानीं श्रुतिर्न पत्काले इत्यर्थः एतर्हि सं
प्रतीदानीं मधुना सांप्रति तेनैव मरः इदमोर्ध्वं तिलिहिलप्रत्ययः एतेनोरथो रित्येतादेशः आपदमेवाह म
नस्ति गहने मरुत्तनजगुशिते वस्ति निसागी विवने मानशकुलजा दुर्देशां मनु भवेत्तमित्यर्थः भवेत्तमुदीरिते
उदीपितो मनुः कोथः शुक्रं नीरसं मृषैः कश्चिन्नित्युक्तकारस्य ककारः समीचीनरुद्रातिशेषासमासः
ने समीचीनरुद्रासमीपदराशी बुज्यलनसभावात् कते उति एव उद्गतालः दृणीजाले श्रुतिरेवमरः वीर
रिव कथेन जलपतुमुचितमित्यर्थः नितोद्गता इति इहः ३२ नन्वतः शत्रुतादयकोथः त्याज्य एवेत्याशः

भवेत्तमेतर्हि मनस्विगर्हिते विवने मानं तदेव वर्तमानि कथेन मनुर्न लयमुदीरितः समीचीनरुद्रातिशेषासमासः ३२
अथेयकोपस्य विहंतु गपदां भवेत्तिवशस्य यमेव देहिः समीचीनरुद्रातिशेषासमासः नानाज्ञातहादेन च विदिषादः ३३

क्याह अथेयोति अथेयकोपस्य एवापदां विहंतुर्निग्रहानुग्रहसमर्थमित्यर्थः प्रसशतिशेषः देहि नो जेन वः स्वय
मेव वशा विस्माता भवेत्तिवसगत रतिवस्यम्यः अतिकोपितो भवितुमिति मित्यर्थः अतिरेकततिश्च माचष्टुम
षे मृष्येन निष्कापेन जेतुना कस्ययाशा कश्चिन्नित्युक्तकारस्य ककारः प्रेमना प्रियता हाद
प्रेमसहो इत्यमरः युवादिना दृष्टा इत्यस्य ह्येव यदण लासिधिति इदो देशः ज्ञातहादेन ज्ञानसहेन सताशा
दरो न विदिषाद्विषता च आदरा न म्रमर्षी न म्रराग दृष्टा वा किंचित्करताद गणविन्यर्थः अथ वा विवासा न
दरो भवेत्तदरोत्तयो मये म्रमरुत्तमरः एकस्मिन्नेव प्रयोगे संधिवशाद्विधा परकैः प्रवाक्ये पुनरोक्तः अतः स्या

प्रत्ययः

पठभावेन गतभावेनानिरेकः गत्यनेन मनु चोद्गताः ३२
इत्यमरः

स्वास्तीति वीरिणं सिंगी इत्यचारी वेद्यवानित्यर्थः सनियुक्तवने चरतीति वने चरः किरातः चरेष्ट इति प्रत्ययः न
तुल्ये कतिवक्तुलमित्यलुक् विदितं वेदेन मस्यास्तीति विदितः परराष्ट्रज्ञानज्ञानवानित्यर्थः अर्थादि
भ्याः जित्यच्चत्ययः अथवा कर्तृकर्मधर्मोपचारादिदितः इज्जानो विदित इत्युच्यते उभयत्रापि पीतागात्रो
भुक्ता वास्त्राविभक्ता धानर इत्यादिवत्साधुत्वं न तु कर्त्रिक्तः सकर्मकं भस्त्रस्य विधानाभावात् अत्र
एव भाष्यकारः अकारो मतर्थायः विभक्तमेवामस्तीति विभक्ता पीतमेवामस्तीति पीतागावः इति सर्वत्र

यः अवाउत्तरप

26 Jul 2005
2015-2006
DIGITIZED C D A C

कि.
री.
११

भवादेशेति भवाद्देशाभवद्विधापंडिताइत्यर्थः तेषु विषयेषु तादृशित्वादिना कञ् आसर्वनासुरत्या
कारादेशः प्रम दंजनोदितं स्त्रीजनोक्तं वदेत्कः वचित्तपित्यादिनासुप्रसारणं अनुशासननियोगव
चनेअधिदेपतिरस्काररवभवति अतो न युक्तं वक्तुमित्यर्थः तथापि निस्तनारीसमयाः त्वादिनशाली
नताइयस्त्रीसनाचाराः समयाशययाचारकालसिद्धान्तसंविदेरन्यतरः इराथयः समयाखेपनहेतुतात् ३

भवाद्देशेषु प्रमदाजनोदितं भवत्यधिदेपरवानशासने तथापि वक्तव्यव
साययंति मा निस्तनारीसमयाइराथयः २८ अउंश्माखेपनन्यधामभि
प्रिरेण्ताभयतिभिस्तवेसजैः तयासदसेनमदीमदचुतामतेगजेनसगिवापवर्जिता २९

इमनोत्पत्त्याः साधिमोनसीयाद्याइत्यमरः माउक्तं वावसाययंति प्रेरयंति न किंचिदयुक्तं दुःखिनामि
तिभावः २८ अतस्मिन्नि आखेपनन्यधामभिर्दिदप्रतापेसवंशजैर्भूपतिर्भरतादिभिश्चिरमखे
उलम वदित्वाधतामदीतयामदश्रुतानौतिमदश्रुत्किपू तेनमदस्त्राविरागामतेगजेनसगिवात्म
हेतेनसकरेणसचापलेनैत्यर्थः अपवर्जिताइतासदोपादेवायमनर्थागमइतिभावः २९ राम

चतुर्भिः प्रोक्तैः कोपोद्दीपयंत्यत्राह

परि रिदुपतापै

मि

११

सदोपादेवायमनर्थागमइत्यमरः कुरितेव कौरित्यमेवेत्याह वजेतीति मरुधियो निर्विवेकिनो
निर्विवेकपुद्गयः तेषामभवत्तज्जतिनेके येमायाविषुमाय वस्तुविषये अस्मायेत्यादिना विनिप्रत्ययः मा
याविनोमायावतोऽप्रीत्यादिनादिनि नभवेति अत्रैवायोनिरन्यस्यति प्रविशति शिवाः अपकारिणोऽप
मोनयाविधानकुदिलानः सहतागतान्प्रवर्तितशरीराननिशिताइषवइषप्रविशप्रवेशकृता आत्मी
भूतावजेतीहि आनैववदिरुदलपुननौतिरितिभावः ३० नचलस्मीचावल्पादयमनर्थः किंतुपापेता
दोषमलत्वादित्याशयेनाह गुरोति अन्तरक्रसाधनोअनकलसहायवान् उक्तचकामेदकेतुऽयोगा

वजेतिनेमरुधियः परासवंभवेतिमायाविषुयेनमायिनः प्रविशतिद्वेतिशठस्तथा
विधानसहतागात्रिशिताइषवः ३० गुरानुरक्तामनुरक्रसाधनः कलाभिमानी
कलजोनराधिपः परैस्तदन्यः करवायहारयेन्ननोरमामात्मवधमिवश्रियम् ३१

रनिहत्रस्यससहायस्यधोमनः छायेवानुगतानस्यनित्यं श्रीः सहचारिणीति कलाभिमानी कृत्रिय
नाभिमानी कलीनत्वाभिमानी तदन्यः तन्नान्यः अन्यारादित्यादिनापंचमी केनराधियोगुरोः सामा
दिभिर्मादय्यादिभिश्चानुरक्तामनिरागिणी कृता कलकमादागतो कलीनोचमनोरमो श्रियामात्म
वधेसभायोमिववधयायास्तुपाचेत्यमरः परैः शत्रुभिरपहारयेत् स्वयमेवापहारकारयेदित्यर्थः
कलत्रापहारवत्तस्यापहारोपिराजोमानदानिकरतादनुपेक्षणीयइतिभावः इवशब्दावाक्यलकारे ३१

संविजिहवा नाम न संश्रुतेऽपीभावः
सङ्गताः पणवधः संविः अपकारो विग्रहः
पानाजिहवातिरागभयाइषुपर्वताद्या
रोहतामासनविग्रहभीत्यासमाश्रियतासंश्रयः एकेन सहसंधाय अपरेण सह विग्रहकरणद्वेधीभावः इषङ्गताः =

कि.
टी.
१०

मंत्रपदान

धरगः पन्नागे
भोति सित्त
गः पवताम
नः श्यमो

३

होपेगा

ननु गदाकारं गितस्य तस्य भयेन या कथं निरधारित्याह कथेति कथाप्रसंगेन गोपीवसेन जनैः अन्यत्र कथाप्र
 संगेन विषयेन कथाप्रसंगो वार्ताया विषये पियाच्यवदिति विप्रः एकवचनस्य तत्रात्र जनविशेषा उदाह
 ता दुर्भितानां वाभिधानां त्रामयेयात्स्मारका इत्यादिनाः हेता विनिर्दिष्टमो आख्यादेयाभिधानं च नामधेयं च नामधे
 यमरः अन्यत्र वाभिधानात् नामकदेशेनाममात्रेण ग्रहणमिति न्यायान्न तत्रावप्रान्नवोलात्संवासाकीर्तणे
 राभिधाने यस्मिन् यदेतस्मान् यदा कथाप्रसंगेन रनाश्रुतेन नाश्रुते कं पदेवा अन्यस्मत्ताखिलसन्नुविक्रमः
 स्मृतानेन पराक्रमः सन्नुदः सदा मंत्राद्यात्स्मारकानि आख्युलसन्नुविरानुजउपेक्षाविरति यावत् सन्नुः
 प्रवेन जेसा विनिर्दिष्टः तस्यार्थः पदो गुरुतायेः तस्य कर्मपादविशेषः सान्स्मृतो येन सतथा क्रः स्मृतगुरु
 कथाप्रसंगेन जनैरुदाहृता न स्मृता खिलसन्नुविक्रमः तवाभिधानात्संवासेन तान्नः सः सदा मंत्रादिबोरागः २४
 तदा मुक्तैर्वायिनिर्दिष्टा कथं विधीयते ननु विषयस्य परश्रुतानि वचोविचिन्तनी प्रवृत्ति साराखलुमाह शाधियः २५
 मीश्या उरगश्च न तान्नः सन् वायनेतुः स्वर्णात् पोगवाया कथायाः खलित्वमरः अन्यत्र कटभयदोषादिविका
 रादुर्वीरा रतिभावः सर्वज्ञतयमनिके मज्जदिके सराजुयमिति न्यायाद्देनात्कपे कथने प्रथिष्टिरस्य भूषणमे
 वेति सर्वमवदसं २६ निगमयति तदिति तत्रस्मात्तमिति च कपटकैरुद्यते जिघांसावित्यर्थः तत्र तस्मिन्नु
 यो धने विधेयं कर्तुं वा सत्तराति किं वा मुविधीयतामः ननु एव कर्मयामिति त्वये वा चनामित्यत्राह परेति
 परप्रणीतानि परोक्तानि वचोविचिन्तनी माह शाध्याजी मात्रहारितामित्यर्थः प्रवृत्ति साराखलुमाह शाध्याजी
 हर्ता न इत्यमरः वार्ता मात्रादिनो वचनं कर्तव्यार्थोपदेश समर्थः अन्यस्तु ये वनिर्धीर्यकार्य कर्त
 व्यमित्यर्थः निमित्तविशेषसमर्थनादर्थोत्तरसामान्येन न्यासः २५ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥ १॥

तलु वि आ गुरुतां क्रियतां त ध निर मात्रसारावार्ता १०

इतीति वनसन्निवासिनां पत्न्यो वने चराधिपे इति गिरमीरयिता उक्तं आत्रसक्रिये गृहीतया रतोषि
 कै गते सति तु हि दानमेव चाराणां चेतनं जीवने ते हिंसा भात्वा मि कार्यः नीवतरयेति इति नीतिवाक्या
 मृतान् अथ न हीनाराजा कृष्णोपदीर्भनं प्रविश्यानुजसन्निधौ तद्वचनं चोक्तं वच व्याचक्षते आख्यातं
 अथ वाक्येति पदछेदः सदनं प्रविश्यानुजसन्निधौ तद्वचः कृष्णः चक्षते आख्यातं चक्षते ॥

8

इतीरयिता गिरमातसक्रिये गते च पत्न्यो वनसन्निवासिनां प्रविश्य कृष्णसदनं
 महीभुजा तदा चक्षते नुजसन्निधौ वचः २६ निशम्य सिद्धिं हि पताम या कृती सतत
 तस्या विनियेत्तमत्तमा नृपस्य मनुष्यवसायदीपिनी रुदाजहार दुपदात्मजा गिरः २७

इहादेर्हि कर्मकत्वादप्रधाने कर्मणि लिङ् २६ निशम्येति ततो दुपदात्मजा औपदीहि पतां वृद्धि
 रूपा सिद्धिं निशम्य ततो हि पताः आगताः तत्रस्थाः अथ या त्पवितित्यप्र अथा कृती निराका
 रान् विनियेत्त निराहुं मत्तमा सती नृपस्य पुधिष्ठिरस्य मनुष्यवसाययोक्रोथो
 हे गयो दीपिनी संवर्द्धिनी गिरा वाक्यामुदाजहार जगादः २७

या

महीभृतांसमृद्धिर्नैश्वरेः कियामवेदनिःशेषमशेषिनक्रियः मद्येदयेस्तस्यहितानुवेधिभिः प्र
तीयते धातुदिवेदिनेकलैः २. नतेनसज्जकनिडयतंधनुः कृतंनवाकोपविजिह्यमानने
मृगान्नरागणशिराभिरुह्यतेनवाधिषेर्माल्यमिवास्याशासन २१ ॥

हज्यामौल्यासज्यमौलीन्यामिंजिनोमणारस्यमरः तेनसहेजितस्ययोगेनवक्रवीहिः यनर्नोधतेजानने
वाकोयजिसकोपकुहिलनकनयस्यकोपपरनोदेनिकनसस्ययुद्धमसक्तिरितिभावः कथंनहिंश्यातोका
रयति राजरस्यज्ञाह गुणोति गुणोपुदयादानदातिगपादिष्वनरागेरामालापुदोसज्ञानुषगेरोन्यथः सु
थवासोरभ्यगुणालाभेननराधिपेरस्यशासनमात्रामालेवमाल्येनदिवने नवैरामादिनात्यार्थेष्टानिनि
स्वामिशिरोभिरुद्यतेथार्थेनेवदिस्ययियर्जदीनांकितोनियकिसंप्रसारणंश्रजोयमास्युदेव २२ राम

स्मार्तः

७ द्योगीतर्हि सेत्यत्र क्रम्यचवर्तमान इति षष्ठी स्यात् अखिन्नानलसः मखवृक्तपुद्व्यर्णर विषामा ज्येन द्रुतद्रव्येणोत्पद्यः
 १० स्माभिस्ताव दिरिण्यरेतोयस्यते दिरिण्यरेतमंवादि धिनोति पीणायति धिनः पीणिनाद्यादिनिकुराव्यारचेत्पुत्रपयः श
 ११ कारश्चातादेशः २२ सेचे तादृशान्निरुद्योगेर्भावमिन्पाशक्यदिशयति प्रलीनेति सङ्घोषधनः प्रलीनेपाशे न प्रा

संयोजनं नवयोजनोद्भूतेनित्यायदुःशासनमिदुःशासनः सत्येष्टाविवेकानुमतः प्ररोधसाधनोतिद्वयेनारिरण
रेतसं २२ प्रलीनभरणमपिस्थिरावतिप्रशासदावारिधिमंडलभुवः सत्तनयत्येवमिदमस्तदेष्टातीरहोदुरतावलवद्विरोधता २३
निप्रयत्नमित्यर्थः स्थिरायनिचिरावस्थापीत्यर्थः भवोमंडलेर्वाविधिभ्यश्चाशतिश्चावारिधिसादुर्यादाभिवि
धोरित्यव्ययीभावः प्रसासदाज्ञापयन्नपि न दीत्यादयः षडिभ्यस्तसंज्ञानाभ्यस्ताच्छतोरितिनृमागमप्रति
षेधः तन्नतत्रः एष्टातीरागमितीः धातुनामनेकार्थत्वात्कार्थसिद्धिः अथवाश्राउः एवेः पाठः एतेष्वप्युद
सितिविद्विः लृट् सहेतिसत्यत्ययः उगितश्चेतिदोष आच्छीर्णयोर्नेमिति विकल्पाच्चमभावः भियोभय
हेतुनविद्यतइत्यर्थः चित्तयति आलोचयत्येवमएवाह अहोवलवद्विरोधितादुरतादुष्टवसानासर्वभोभ
स्यापिप्रबलेः सहवेरायमाणात्संज्ञिसौनर्यपर्येवसाद्येवेत्याश्रय्यसामा न्येनविशेषसमर्थनरूपार्थान्तरन्या

कि.
टी.
८

नन्वेवंजनपदानवर्तिनकथमर्थलाभश्चतः आह उदाहरेति उदाहरीर्त्तमरायशसः उदाहरोदाहमहत्तो
रित्यमरः दद्यावतः परदुःखप्रहरणोक्तारतएव प्रशांतवाधेप्रसमितोपद्रववधातयाक्रियाविशेषराः
मुदयविशेषरावा दानशान्त्यादिनासन्निधानासंपितानिष्टानिपातः अभिरक्षयासर्वतस्वारो नोद
येहहिंदिशतः संपादयतचरुयमानस्यकुवेरतुल्यस्यवस्त्रमप्याशिवधनाधिपेष्टितिविषयस्यदु
ष्पोधनस्यगुरोर्दयादाक्षिण्यादिभिरुपसृतादाविनामेदिनीवसुनिधनानिवसुतोयेधनेमणावि

उदाहरीर्त्तमरुदयंदद्यावतः प्रशांतवाधेदिशतोभिरक्षया
सर्वप्रदुग्धेस्यगुरोरुपसृतावसुयमानस्यवसुनिमेदिनी १८

निवैजयंतीसर्वप्रदुग्धेः क्षेत्रेनदुह्यतइत्यर्थः दुहेकर्मकनैरिलुह्नदुहस्तुनमायकविष्णवितिया
कृपतिषेधः यथाकेनचिद्विदग्धेनवर्द्धितारक्षितायोगैः प्रदुग्धेनद्विदितिभावः अलंकारस्तुविशे
षणामात्रसाम्यादप्रस्तनस्यगम्यमेनसमासोक्तिरिति सर्वस्वालंकारः अत्रप्रतीयमानयागवासहप्र
तांवामेदिन्याभेदेः भेदलक्षणादिभिरुपसृतादाविताजामेदिनीवसुन्येतिशयोक्तिवशाददोषतेनोकि
७५

स्यये

संप्रतिवीरभरावुकल्पमाह दर्शितपराक्रमाः वीराः संभावितपराक्रमाः भटाः महौजस्यति महौजसोमहा
बलाः अन्यथाइविलानामचकारित्वादितिभावः मानः कलशीलायभिमानश्चयनेयेषांतेमानधनाः अ
न्यथाकदाचिद्वलदपोदिकुर्वीरवितिभावः धनार्चिधनेः संस्कृताः अन्यथाकदाचिद्धारिद्रादेनेजसु
रितिभावः संयति संगरेलव्यकीर्तयः बहुसङ्ख्याइत्यर्थः अन्यथाकदाचिन्महोपुरितिभावः सहताः
मिथः संगताः स्वाधिनियानभवतीतिभिन्नत्रयः पूर्ववत्समासः अन्यथास्वामिकार्यवानकत्वात्वा
नसंहताः नजयस्यनशरस्यसुप्सुपेतिमासः नभिन्नहृतयोमियोर्वितेधात्स्वामिकार्यद्योतकुर्यावतीति ३६ १

महौजसोमानधनाः धनार्चिताः धनूर्ध्वतः संयतिलव्यकीर्तयः
नसंहतास्तस्यनाभिन्नत्रयः प्रियाणिवाक्यंत्यसुभिः समीहिते १९

अन्यथास्वामिकार्यद्यो
तकत्वात्स्वामिद्रोहिनीसुः

मिद्रोरिणः स्युरित्युभयत्राधितान्यर्थेधनूर्ध्वतोयनछाः आधुयीमात्रोपलक्षणांचेतत् प्राधान्या
दुनूर्ध्वतः तस्यदुर्ध्वोयनस्याशुभिः प्राणैः प्रियाणिचसमीहितेकर्तव्यंवाक्यंतिअन्तराण्यर्थप्राणान्दानेइकंम
न्यथादोषस्मरणानितिभावः अत्रमहौजसोदिपदाधीनाप्राणदानकर्तव्यताप्रतिविशेषणगत्याहेतुत्वाभि
धानात्कायलिंगमलेकारः लक्षणात्तत्रकृतनयासाभिप्रायविशेषणत्वादिकारालंकारइतिद्वयोस्तिलनेइव

वि

कि.
री.

तर

संप्रतिभेदकौशलं दर्शयति विधायेति शंकास्य संज्ञा शंकिनेति शब्दः सन्परितः सर्वत्र परमं उलेपरे
नरात्मात्मीयानः वैचिक्यायत यदा परानितरयेति भेदेनात्मसात्कुर्वेतीति परेतरानं नत्करोतीति रांपता
नकर्मण्यपराप्रत्ययः रतेतीति रत्नानं मे अगुप्तिसमर्थानित्यर्थः नैदिप्रदेहिनादिनापचायचुविधायकत्वानि
पुन्यतेत्यर्थः अशंकितस्याकारमुपैतिसयमविश्वस्तोपि विश्वस्तवदेववावदरन् परमुखेनैव परानं नती
त्यर्थः नचनोत्तानपेक्षानेयेनतेपि कुर्वीरवित्याह कियेति कियायवर्गेषु सकर्मसमाप्तिषु नजीविसंज्ञता
भत्यादीनां कृतान् पुनरावृत्तिनयादत्रैत्यर्थः देयजावेति सापत्तित्यर्थः संपदोऽस्यराजः कृतज्ञतामकार

विधायरत्नाभिरतः परेतरानशंकितानाकारमुपैतिशंकितः कियायवर्गेषु नजीविसंज्ञताः कृतज्ञतामप्यवदंति संपदः १४
अनारतेनेनपदेपुलेभिताविभज्यसम्यविनियोगसद्विधाः फलं लुपायाः पौरुषेहितापत्तीरुपेत्यसंबर्धमिवाधेसंपदः १५

नेवरेति प्रीतिरा नैवास्म्य कृतज्ञं प्रकारपत्तेन तु वाद्यातेत्यर्थः कृतज्ञे राजन्यनजीविनो नरेनेति अत्राक्राश्र
तेरत्तेतीति भावः १४ अथोपायप्रयोगस्य फलवत्तादशेवति अनारतमिति तेनराजापदेपुउपादेयवस्तुपुपदं
अवसितजगत्स्थानलक्ष्माविवस्तुपुउत्पन्नः सम्यसेकीर्तमवास्तवविभज्यविनिर्गएव सक्रियायनग्रहकारेति का
यावत तानलेभितास्थानेषु सम्यक्प्रपुक्ता इत्यर्थः उपायाः सामादयः संबर्धपरस्परस्य दामुपेत्यवेत्युत्तेता
परिहृतायतीः प्रचितो अरकालाः स्थिरा इत्यर्थः अर्थसंपदोऽनारतमजसंफलंतिप्रसुवेत इत्यर्थः १५

ग

उपायविशेषां

धा

न

याप्र

ये

द

रु

क

१३

अर्थसंपदमेवाह अनेकेति अगुप्तकदस्यसप्रपत्तिप्रसूनस्य गंधरवगंधोयस्य सोपुगमच्छदोधिः सप्रसुपदा
नेउत्पादितावद्विहीदिरुन्नरपदलोपश्च उपायानां शान्तिसमाप्तानुकारः नृपाणां मुपायनानि उपहारभूता
येदेति स्तेषामुपउपायनमुपशास्य उपहारस्तथापदेत्यमरः राज्ञोपयानि पुमांसो राजन्याः स्त्रियाः राजएवसराय
दितियप्रत्ययः राजोपज्ञेति ग्रहणान् रथाश्चापशस्त्राश्च यस्मै नागनादेवकवद्भावः अनेकेषां राजन्यानां
रथाश्च न संकुले संकुलितेन दीयमास्थाननिकेतनाजिरं सभामंजुलपागतां भृशमाईतां किल तं नयति एतेनम
दासमृदि प्राक्ता अतएवोदजलकारः तथाचालकारस्तत्रेसमृद्धिमदुस्सुवरीनमुदाहरति १६ संप्रतिमनपदे
मकरत्वमाह सुखेनेति चिरायतस्मिन् दुर्योधने तेमवितन्वति तेमकरसतिदेवः पजेत्यएवमात्रायेषानेदेवमा

अनेकराजगणराशसंकुलेन दीयमास्थाननिकेतनाजिरं नयत्यगुप्तकदगंधिराईतोभृशं नृपोपायनदेति नोमरः १६
सुखेन लभ्यारयतः कृषीवलैरकृष्यचारवसस्य संपदः वितन्वति तेममदेवमात्रकाश्चिरायतस्मिन् कुरवश्चकासति १७

नकाहं तु नजीविनो देशः तेन भवेतीत्यदेवमात्रकानदीमात्रकार इत्यर्थः देशेन चंद्रं चंद्रं संपन्नवीदिपालितः स्या
नदीमात्रको देवमात्रकश्च यथाक्रममित्यमरः एतेनास्य कृष्णादिप्रवर्तकत्वसंज्ञः ऊरुणा निवासः ऊरुवाजनपदति
शेषाः ऊरुपद्येनेकपुण्याः राजस्यस्यैत्यादिनाकर्मकतेरिष्येत्तयोतीति पातः नहिपरीतास्य कृष्णचारवत्
षियेषामस्तीति कृषीवलेकपुकेः रजःकृष्णादिनावलच्यत्ययः चलइति दीर्घः सखिना केशेन लभ्यालव्युश
काः सम्यसंपदोदधेनाधारयतः नाभ्यस्ताकृतुरिति नमागमप्रतिषेधः चकासति सर्वात्परावर्षत इत्यर्थः अ
दः भ्यस्तारिति ऊरुदेशः नक्षिनादयः वरिष्यभ्यस्तसत्तासपन्नजनपदता तदसंतापकरत्वाऽऽथायामिति भावः १७

ति

वापीकूपतद्वागादिदेवतायतनानि च। अन्तप्रदानमारागः पूर्वमि
रामिधीयते ५

कि. टी. ५

संप्रति मृदाद्यनुरागमाह सखीनिजि गतस्मयोविरहेकारः अनुरागमद्वयधनः संततमनारतं साधुसम्यगक
 पटमित्यर्थः अनुजीविनाभूत्यान्यातिपुजः स्तिग्यानसखीनिजिजाणीवदशयते लोकस्थितिशेषः हेतुमतिवेति
 शिचशिचश्चत्पान्मनेपदं शाभनेहृदययैवातेनानसुहृदो मित्राणि च सुहृदुहृदो मित्राणि च योरिति निपातः वे
 धुभिभाजादिभिः समानमानानस्तुल्यसत्कारान्दर्शयते वेधुनासमसहोवेधुतातोमिजनवेधुसहायेभ्यस्तुल्य
 नमाधिपस्यसाम्यस्यास्तुल्यताधिपत्यामिव दर्शयते वेधुनाधिपतीतिवदशयतीत्यर्थः यथाभूत्यादिषु सख्या
 दिवुहिजायते लोकस्थित्यात्मानं भवेयतीत्यर्थः अनुजीव्यादीनां कर्तुरासिततमकर्मैतिकर्मत्वे प्रवेष्टुमिच्छेव
 पहाया ये वाक्यार्थमित्यवगच्छति सराजा अनुजीव्यादीनां सख्यादीनिवदशयते सख्यादयश्च वने तु न पश्यति सख्या
 सखीनिवशीतिपुजोपुजोविनुः समानमानाः सुहृदश्च वेधुभिः संसततदर्शयते गतस्मयः कताधिपत्यामिव साधुवेधुताम् १
 दिभावेनयस्यतस्तानाद्यादर्शयते स्वयमेव हेतुवर्तिनयास्तदर्शनेतेभ्यः प्रयुक्ततीत्यर्थः यथैतिस्मिन्नेकमेतन्मृगिक
 तैरनुजीव्यादेशीभिर्वादिदृशारात्मनेपदस्य सख्यानमिति वादिक कर्मत्वे प्रवेष्टुमिच्छेव वागपतकर्मणोराज्ञागपते कर्तव्ये
 प्यारोहयते स्वयमेवेत्यादिवदश्रयमाणा कर्मोत्तरत्वाभावाच्चायोरोरणादिसंस्पृष्टविषय इति मत्वा शिचश्चत्पान्म
 नेपदं प्रतिपेदिरेभाष्ये तु गोरणादिसंस्पृष्टविषयत्वमप्यस्याक्तं यथाह पश्यति भूत्या राजानं दर्शयते भूत्या न राजा दर्श
 यते भूतेराजस्य आत्मनेपदे सिद्धं भवतीति मुञ्चादकैयटः ननु कर्मात्तरसद्भावादज्ञानेनात्मनेपदे न न भावकर्मोत्त
 रसदभाववदस्यात्मनेपदेन भावा उच्यते अस्मदेवोदाहरणाद्वाच्यकारस्यायमेवाभिप्रायः उच्यते अगपतावस्थाया
 येकैकैकमिणितद्वयतिरिक्तकर्मोत्तरसद्भाववदस्यात्मनेपदेन भवति यथा स्थलमारोहं यमनुष्णानिति इह सुतेण ताव
 ति न

अनुरागमद्वयधनः संततमनारतं साधुसम्यगक

न

हलीव

तत्पार्थ-

अथ श्लोकत्रयेणास्मादायकौशलं दर्शयन्नादौ सामाने दर्शयति निरन्तरमिति तस्य द्वयोधनस्य निरन्तर
 यतिवाधक प्रमायिक मित्यर्थः अन्यथा सतादुर्गदनादिनिभावः सामसाने समसाने मुभे समे इत्यम
 रः दानवर्जितेन प्रवर्तते अन्यथा लब्धायावजेन स्वमुक्तप्रिये वाके दुष्करतादिनिभावः उक्तं च लुब्धम
 येन गृहीतान्तामजलिकमणामखिलं दानवर्जितेन सत्कारेण च परिणेतुं श्याभारिप्रभूतेन ननु कदाचित्दल्य
 मित्यर्थः दाने धनत्यागः सदित्यादरार्थव्ययमादरानादरयो सदसती इति निपातसंज्ञास्मरणानि स्पष्टि
 यातां सक्रिया विरह्य विहाय लोपलघुपूर्वादिन्यायादेशः न प्रवर्तते मुञ्चादरेदोवैकल्यादिनिभावः

निरन्तरं सामनदानवर्जितेन भूरिदाने विरह्य सक्रिया प्रवर्तते तस्य विशेषशालिनी गणनरोधेन वि
 नानसक्रिया ॥

नचैवं सर्वत्रैव विवेकिते कोशहानिश्च सादित्यार विशेषशालिनी प्रतिशययोगिनी सक्रियानुरोधेन
 गुणानुरागेण विनानुप्रवर्तते यतिनेत्यादिना ततोयागुरोषे वादो भूरिदानेन चेति नोक्तदोषाव
 काशरत्यर्थः अत्रोत्तरात्तरस्य पूर्वप्रवेशविशेषात्तयास्या यनादेकाचल्यलकारः तदुक्तकाचप्रका
 शे स्थाप्यते यो ह्यते वापि यथा प्रवेपरपर विशेषणतया वस्तु यत्र सेकावली हि धेति तथा चोदाहरणा
 नतजले यत्र सचारुपकजेन पकजेन जले लीनपकजम् ॥ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥ ॥

तद्यदलीनवस्यदेन यदप्यदोसौ भगुजयः कलनगुजितं तत्र जहार यन्मन इति

कि.
टी.
४

नयेन जेतं जगती समीहते इत्युक्तं तत्कारमेवाद तथापीति तथापि सांकोपि निहोवको वंचक इति यावत् स
दुर्घो धनं भवति गीषया गरीषा भवति माकमिह मिहोपयः हेता विनिर्हनीया गुणसंपदा दद्यात् न दातिरपदि गुण
गरिमा किरणान् शुभं यशसिनो निःसखला गुणान् लोभनीयान् तत्पदमात्मसात्कर्तुं तत्रापि गुणवत्तामात्मनः प्रका
शयनीत्यर्थः न त्वेवं गरीषाः सुतोपि सज्जनविरोधो महीतस्य दोष इत्यर्थः कसोपि न तस्य संगलाभेनी च संगमाद्वरु
कपे वदन्नादिनाह समुच्चयानि तथा हि भूति समुच्चयवृत्त कथमापादयन् लह सन्धानं चाविन्यादिना सन्प्रत्य

तथापि निःसखला गीषया न नोति शुभं गुणसंपदा यशः समुच्चय
यन्भूतिमनार्यसंगमाद्वरं विरोधोपि समं मदात्मभिः ५ ॥

क
स्वकार्थ
स्य

यः पुनर्लह्यगुणसामर्थ्यात् यमा समानाधिकरणं मदात्मभिः समं सहेत्यर्थः साकं साहं समं सहेत्यर्थः
अनाद्यसंगमादनाद्यसंगान् च मोविभक्ते पंचमी विरोधोपि वरं मनाकमियं देवाहतेवरः श्रेष्ठिपुत्रो वे
मनापि य इत्यमरः अत्र मित्रं यत्नयामनाकप्रियत्वं विरोधस्य भूति समुच्चय इत्यस्य पूर्ववाक्यान्वये समा
सं पुनरादानात् समासं पुनराख्यातं दोषापत्तेः तदुक्तं काव्यप्रकाशे समासं पुनरादानं समासं पुनरात्रकमिति न
च वाक्यांतरमेतत् तेनोक्तं दोषपरिहारः स्यादर्थो नरन्यासो लेकारः सवभूति समुच्चय इत्यप्यर्थः
विशेषणाद्वारविरोधवत् त्वप्रतिहेतुत्वाभिर्ह्यपकाव्यलिङ्गानुप्राणित इति ६ ॥ जेतत्सदित्ये ॥

नाम

ननु कान्तं केवलं नोतिरित्याशंक्यतीति पुनरुक्तं पौरुषमस्येत्याह कृतेति पक्षावर्गः पदुर्गः श्रीरणां श्रेतः श
शृणां कामको यत्नो भवमदमानहरीणां पदुर्गः रिषदुर्गः शिवभागवत्समासः तस्य जयः कृतो येन तेन न
थाक्तेन विनीतेनेत्यर्थः विनीतो धकारप्रज्ञाप्रतिपालनमिति भावः अगम्य रूपं मनोरिमा मानवीमनूप दुराकलनी
दिष्टसदाचारसमासित्यर्थः पदवी प्रजापालनपदं प्रतिपत्सुना प्रतिपत्तिमिच्छुना पद्यते सन्नतादुप्रत्ययः स
निमित्तमेत्यादिना इत्यादेशः अत्र लोपोभ्यासस्य न्यभ्यासलोपः अस्तानेदिरालस्य यस्पतेनास्तनेदिशाऽन

कृतारिषदुर्गजयेन मानवीमगम्यरूपोपदवीप्रपित्सुना विभज्यनक्तं दिवमस्तनेदिशावितन्यतेनेन नयेन पौरुष
स ६

लसेनेत्यर्थः तदिः सौत्रो धातुः तस्माच्छब्दः श्रेयोणादिक इकारप्रत्ययः कृदिकारहक्रिनोवाडीषवक्रयः
इति वंदी वदी निद्राते इति तदावातोयीति दीरस्वामी नथारा मायरो प्रयोगः सनिस्तदिरमत्रस्य स्वदोषो परदो
ष वदति तेन दुर्घो धनेन पुरुषस्य कर्मणो रूपेण रुपाकार उद्योग इति यावत् पुत्रादिना दारणो रूपेण पुरुष
स्याक्ते भवे कर्मणि तेन सीति विश्वः नक्तं दिवा च नक्तं दिवमहोरात्रयोरित्यर्थः अचतुरेत्यादिना समस्य
होत्रारव्यथोद्वेगनिपातः समासान्तः विभज्या स्यावेलाया मिदं कर्म निभागे कृतानयेन नोत्यावितन्यते वि

२५
२६
२७

कि.
टी.
१६

अथ कविः काव्यवरीनमाख्यानपूर्वकं सर्गपरिसमाप्तिकथयति रत्नौत्पादिपरिसमाप्तौ भारवीकृता
वितिकविनामकथनमहाकाव्यरतिमहच्छेदनलक्षणसंपत्तिः सुचिन्ता किराताजनीय रतिकाव
वरीयोः कथनप्रथमसर्गः समाप्रतिशेष एव ननु रतिपि दृष्टं किराताजनीयवधिकृत्य कृतोये
ग्रंथः किराताजनीयशिशुं कंदयमसंभवे दंदुजननादिभ्यः छइति द्वंद्वोक्तः प्रथमः राववीयमि
तियावत तथा रत्नजन एवावनायकः किरातस्तु तदुत्कषीय प्रतिभटनयावरीतः यथाह दंडीव

३३
इति श्री किराताजनीये महाकाव्ये लक्ष्मके भारवीकृतोये प्रथमसर्गः १

शवीर्यप्रज्ञा निर्णयितारिपोपितजया न्यायकोत्कर्षकथने च धिनोति नरति श्रयाय संप्रहः
नेनामथ मपांडवो भगवतो नारायणस्य प्रभुस्योत्कर्षकृते तु वरपित तथादिव्यः किराताः
पुनः शृंगारारि सोयमत्र विजयी वीरप्रधानं रसः शैलाद्यानि च वीरानि वदुः शोदिवा सुला
भः फलम् इति श्री महासहायकाय कोलचतुर्मासिनाथ विरचितायां किराताजनीया
ख्यायावता पथ समाख्यायां प्रथमसर्गः ॥ १ ॥

श्रीमहाभारतस्य

संप्रति स्वादेकारं परिहरति निसर्गेति निसर्गद्वयं यत्त्वाभावदुर्गं रवदुर्गं तादिना त्वलप्रत्ययः भूपतीनां चरितेक
अथोपविष्ठाकाव्यज्ञानोपदत्ताः जेतवो मादृशाः यामरजना इत्यर्थः तथापि निरुद्धतत्वेन संवत्तयथात्म्यदिवानय
वर्तमानादृष्टप्रयोगो मया श्रुतेरिति नित्यं विदः कर्मणि लुट् अयं इदं वेदनमित्यर्थः विधेयप्रधान्या नृत्तिग
निर्देशः तवानुभावः तवेव सामर्थ्यं नृगताभावो नुभाव इति वजेनेन प्रादिसमासः ननु पश्यतु त्वनप्रत्ययः
श्रीगोभिलोपसर्ग इत्यन्यसर्गो द्वेतेहीतो च न विधानादत एव काशिकायां कथं प्रभावो राज्ञा प्रकृष्टभाव इति
प्रादिसमा इति दोषपहं रोसम्यग्ज्ञात्वे वा विज्ञापयामिन तत्त्वर्थकं कठोरं प्रलयामोत्याशयः ६ संप्रति यद्वक्तुं

निसर्गद्वयं यत्त्वाभावदुर्गं रवदुर्गं तादिना त्वलप्रत्ययः भूपतीनां चरितेक जेतवः तवानुभावो यमवेदियन्मया निरुद्धतत्वेन संवत्तयथात्म्यदिवानय
विशेकमानो भवतः पराभवेन पासनस्यापि वनाधिवासिनः इरोररक्तमजितो समीहनेन येन जेतुं जगती सयोधनः

यंतदाह विशेकमान इति सुरेव न युध्यते सयोधनः भाषायां प्रसिद्धाधिधाहि धिप्रियभ्यो पुत्रकृत्वा नृगस
नस्यः सिंहासनस्यापि वनमधिवासतीति वनाधिवासिनो वनस्थादाज्य भृष्टादयीत्यर्थः भवतः तत्र पराभवे पराजये
विशेकमान इत्येवमाणाः सन् दुष्टसुदरमस्यतिदुरोदरे यत्ने हवादरादिना स्नायुः दुरोदरो यत्नकारे परो यत्ने दुरो
दरमित्यमरः तस्य तु मनामिषेण जितो लब्धो नैयोजितमित्यर्थः जगती मही जगती विषये मया वस्तुतः रोविशेषो
ति रिते जयंती नयेन नौत्या जेतुं वशीकर्तुं समीहनेन यापियते ननु दास इत्यर्थः बलवत्सामीकमविशुद्धागमवधने भुजानस
कृतो मनसः समाधिरिति भावः अत्र दुरोदररक्तमजितामि विशेषणाद्वारेण पदार्थस्य चतुर्थे पदार्थे प्रतिहेतुत्वेनोपन्यासात्
समाश्रयदमधिगतोति

१६
अथोपविष्ठाकाव्यज्ञानोपदत्ताः जेतवो मादृशाः यामरजना इत्यर्थः तथापि निरुद्धतत्वेन संवत्तयथात्म्यदिवानय
वर्तमानादृष्टप्रयोगो मया श्रुतेरिति नित्यं विदः कर्मणि लुट् अयं इदं वेदनमित्यर्थः विधेयप्रधान्या नृत्तिग
निर्देशः तवानुभावः तवेव सामर्थ्यं नृगताभावो नुभाव इति वजेनेन प्रादिसमासः ननु पश्यतु त्वनप्रत्ययः
श्रीगोभिलोपसर्ग इत्यन्यसर्गो द्वेतेहीतो च न विधानादत एव काशिकायां कथं प्रभावो राज्ञा प्रकृष्टभाव इति
प्रादिसमा इति दोषपहं रोसम्यग्ज्ञात्वे वा विज्ञापयामिन तत्त्वर्थकं कठोरं प्रलयामोत्याशयः ६ संप्रति यद्वक्तुं
निसर्गद्वयं यत्त्वाभावदुर्गं रवदुर्गं तादिना त्वलप्रत्ययः भूपतीनां चरितेक जेतवः तवानुभावो यमवेदियन्मया निरुद्धतत्वेन संवत्तयथात्म्यदिवानय
विशेकमानो भवतः पराभवेन पासनस्यापि वनाधिवासिनः इरोररक्तमजितो समीहनेन येन जेतुं जगती सयोधनः
यंतदाह विशेकमान इति सुरेव न युध्यते सयोधनः भाषायां प्रसिद्धाधिधाहि धिप्रियभ्यो पुत्रकृत्वा नृगस
नस्यः सिंहासनस्यापि वनमधिवासतीति वनाधिवासिनो वनस्थादाज्य भृष्टादयीत्यर्थः भवतः तत्र पराभवे पराजये
विशेकमान इत्येवमाणाः सन् दुष्टसुदरमस्यतिदुरोदरे यत्ने हवादरादिना स्नायुः दुरोदरो यत्नकारे परो यत्ने दुरो
दरमित्यमरः तस्य तु मनामिषेण जितो लब्धो नैयोजितमित्यर्थः जगती मही जगती विषये मया वस्तुतः रोविशेषो
ति रिते जयंती नयेन नौत्या जेतुं वशीकर्तुं समीहनेन यापियते ननु दास इत्यर्थः बलवत्सामीकमविशुद्धागमवधने भुजानस
कृतो मनसः समाधिरिति भावः अत्र दुरोदररक्तमजितामि विशेषणाद्वारेण पदार्थस्य चतुर्थे पदार्थे प्रतिहेतुत्वेनोपन्यासात्
समाश्रयदमधिगतोति

वि. का.
टी. १००
१५६

अथेति पत्तान्तरेनिरस्तविक्रमः सन् विरायचिरकालेनापितान्तिमेव तितितोत्तोः तमेत्यमरः सुखस्यसाध
नेपयैषिष्यवगक्तसितहिलस्मीपतिलस्मराजचिह्नं कामकं विहायधरतीतिधरः पचाद्युचजदानोथरोजराधरः
सत्रिह्वनेपावकं जेह्मिपावकं होमकुर्वीत्यर्थः अधि करणकर्मतोपचारः विरक्तस्य किं धनं वेत्यर्थः
इज्जलयोहिः ४४० असमांशुवनादिभेषितदपिन किंचिदित्याह नेति हेतुप परेषु शब्दुनिकुनिषु
परेषु परेषु निकुनिषु शापं प्रप्रथनेषु नेषु सुसुलुहतिनिकुनिशाधमित्यमरः अथाक्रुषुप्रपका
रतत्परेषु सत्सु भूरिधानो महोजसः प्रतीकारस्तमस्येत्यर्थः तेन वसमयस्योदशवर्षाणावनेवत्स्या

अथ तमा मेव निरस्तविक्रमचिराय पर्येषिसुखस्यसाधने विहाय लस्मीपतिलस्मका
मैकं जराधरः सन् जुहुधीदपावकम् ४४ न समयपरितरणं तमेनेति कृतिपरेषु परेषु
भूरिधानः अरिषु हि विजयार्थिनः क्षिती सा विदधति सोयार्थि संधिदृष्टानि ४५ ॥

नन्वेगस्यनयुक्तं

मीत्येवंरुपा संविन समयशयुथाचरकालसिंहान्तसविदरत्यमरः तस्य परिरतणं प्रतीतारान्तमं
पुंके पुंके तमे सन्ति विषुर्तः दियस्माद्विजयार्थिनो जिगीषवः क्षिती शाः अरिषु विषये सोयार्थि सक
पटयथानया कपटोत्तीव्यात्तदभोपथयः कृष्णकेन वेत्यमरः संधिदृष्टानि विदधती विवादकेन
विद्यानेन दोषमायाय संधिषयेति विवदयतीत्यर्थः सकृत्सोद्विजिगीषोः सर्वथा कार्यसाधने प्रथा
नश्च तत्समयपरितरणदिकमशक्त्येति भावः अर्थोत्तरन्यासालंकारप्रयितायाहने ४५ श्रीराम

शत्रुषु

नन्वेतात्

उक्तमर्थमाशीर्वादपूर्वकमपसंहरति विधीति विधिर्देवं विधिर्विधांचेत्यमरः समयः कालस्तयोर्नियो
गाचियमाहेतौ ज्योदुरतिक्रमतादिति भावः अगाधदुस्तरे आपत्ययोधौ आपत्ययोधिरिति वेत्तुप
मितिसमासः दिनकृतनिवेति वक्ष्यमाणानुसारात्सिंहारायत्यथो मयं सूर्यापिसायेसागरे मज्जति
अपरेषु रुन्मज्जतीत्यागमः दीप्तिः प्रतापः आनय अतपोसहारेण जिह्मप्रसन्नं शिथिलवसुं शिथिल
धने अन्यत्र शिथिलरसि वसुर्देहो रसो वसुतो ये धने मणाविति वेजयति शिथिलबलमिति पाठेन
उभयत्रापि शिथिलशक्तिकमित्यर्थः अथारिषु क्षिमीरमिव न दिव्यति मिरमुदस्य निरस्यो दीपमा

विधिसमयनियोगादीमसंहारजिह्मं शिथिलवसुं मगाये मम मापत्ययोधौ रिषु

दिनं निमिरदेषु स्यादीपमानं दिनां कृतमिव लस्मीस्तासमये तु भूयः ४६ ॥

नैमद्येन मीउ गताविति धातो देवादि कात्कत्रैरि शानवत्तादिना दो दिनकृतमिव लस्मी भूयः शाम नुभ
जनु आशिथिलिउ लोटाविति धातो लोटचमन्कारिनायामेगलाचरणरूपतया वससं जित्यश्लोकेषु ल
स्मी शब्दप्रयोगः यथाह भगवान्भाष्यकारः मेगलादीनि मेगलमर्थानि मेगलांता निशास्त्राणि प्रयेते
वीरपुरुष गर्प्यन्तु रुषाणि च भवति सुधेतारः मेगलादीनि मेगलश्रवकारे भवेतीति प्रयोगमेय
मालिनीहन्त्रे संगीतताहन्त्रमेदः यथाहृदोसर्गैरनतिविस्तीर्णैः अद्याहन्त्रे स्वधीः सर्वत्र भिन्नसंगीतैरुपे

का० ५०

रितं

४६
सिद्धि

कि.
दी.

११ कयं

प्रकृत्यर्थवर्गसिद्धिर्वातेरवर्गनमपि
विज्ञानं विज्ञानप्रकृतिसिद्धिर्वातेरवर्गनमपि
विज्ञानं विज्ञानप्रकृतिसिद्धिर्वातेरवर्गनमपि

यनांनेति वनभूमिरेव शय्यातया कदिनो कता कनी करनी कत देहो आकारो देह आकृतिरिवैजयंतीति विषय
 कलमेनात् समेनैत्यरितः सर्वतो विषुर्गयीत्यमरः कचाचितो कचयश्चो विशीरो केशावित्यर्थः अतएवा
 गतो गिरिसंभवो गजाविवस्थितो एतौ यमो पुमजातो मादो १३ अविन्यर्थः यमो देउधरे धातेयमेयमजे
 पिचेति विषयः विलोकयंस्तं धृति संयमो संतो धनियमै धृतिर्योगांतरे धैर्यधारणा धरतश्चिद्विति
 विषयः वाधितं नोत्सहसेन प्रवृत्तं सशक्यं न्यादिना तु मनु अहो ते महद्वैयमिति भावः १६ अथरातो
 इदं शादशयितुमयो हानं ह १७ इमामिति इमावर्तमाना नतदेमाता वकी तदोयानस्य दमित्यप्यन्ययः न
 वनांतशय्या करनी कता कनी कचाचितो विषुर्गगी गजौ गजौ कचंतमेतौ धृत संयमो यमो विलोकयन्नुत्सहसेन वा
 धितं १६ इमामहं वेदननावकी धियं विचित्रा खलु चित्रत्रयः विचित्रयेत्याभवापरे परोरुजंति चेत् प्रशममाधयः १७
 वकममकावेकवचनमिति नवकादेशः धियं द्विषया विचित्रमहं न वेदकी दृशी वानधि कपेरुद्धे पत्यत
 नादिति भावः विदो लोको वेति लालादेशः नचात्सहृष्टाने नायवत्तात्पदं खितमनुभाति शक्यते
 धीरादिषु नेकोतिकृतादित्याशयनाह चित्रहृत्रयो विचित्रपाधीराधीराद्यनेकप्रकाराः खलु किंतु प
 रामकस्य भवदापदे विचित्रयेत्यासंभावयेत्यामममचित्रेव्याः उपसर्गयोः किरति कि प्रत्ययः प्रसभं
 प्रसहं रुजंति भेजंति रुजो भग इति धातोर्लेट् प्रपतामपि दुः सहाइ खजनी तद्वियन्नि न भविना रंत्वा न
 विकरोतीति मरवित्रमिन्यर्थः चतश्चिद्विज्ञानार्थो नाभाववचनामन्तरश्चिद्विज्ञानमवर्तिव शेषाधिकारात्
 माधयोमनो न

२

प्रकृत्यर्थवर्गसिद्धिर्वातेरवर्गनमपि

विज्ञानं विज्ञानप्रकृतिसिद्धिर्वातेरवर्गनमपि

नदापदं श्लोकत्रयेणाह पुरेति यसं महायने वदुमौ ल्येष्टमिति त्रयः महायने महामल्ये इति विषयशयने श
 य्याश्रयिर्दः सन स्तनयोगीत्यस्तुता एवमंगलानि तैः करणाभने १३ विवोध्यसे वेतालिकैरिति विशेषः
 पूर्वविवोध्यितरत्यर्थः १४ लुडिचास्मृतिभूते यलुटसन्तुमदभीवदुक्कशो अस्तीकुशकुशोदभं अदभं वदु
 लेवदु इत्यमरः स्थलीमकृत्रिमाभमिज नपदे न्यादिना कृत्रिमाथे १५ एतेन दुः खिनमहस्पशं तसकं
 धीशीः १६ सांकर्येति कर्मत्वे अधिशय्यापिता अपरे के त्वादेशरशि वैरमंगले शिवारुने क्रोष्टवाशि
 तै शिवारुनीनकी क्रोष्टाशमीनयामलकुमेति वैजयंतीति डांजहासि अथोति शेषः त्यजसि इतः किंक

दि. ति

पुराधिदृष्टः शयने महायने विवोध्यसेयः स्तुतिगीतमंगलेः अदभं दभी माधिशय्य
 शस्थलीजहासि निद्रामशिवे शिवारुनेः १७ प्रोपनीते न परामणीयकं हिजानि
 यदे शेषेणोत्तदेधसा तदायने वन्यफलाशिनं परं परेति कार्ययशसा समेव १८

सा=

इतरं भवतीति भावः पुरेति हेन पयदेतसुरोवर्तते तववः १९ प्रादिजानि शेषेणाहिजमं कावशिष्टेनाथ
 सात्रेन भिस्मास्ती भक्तमधोत्यमरः रमणीयस्य भावो रमणीयकमनोहरतमयनीते प्रापितेन यते हि
 कर्मकत्वात् यथानेकं मणिः प्रधानकर्मण्ये दिनादृष्टिकर्मणश्चित्तवनात् अथ वन्यफला
 शिनस्ते तवतद्वयुयशशा समं परमतिमात्रे काशे परेति शान्ति उभयमपि लोयत इत्यर्थः अत्र सहे कि
 रलकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशेणाहोक्तिः सहाय्यं वा लादे कार्यवाचकमिति वचः २० श्रीकृष्णाय नमो नमः
 नमो देनो ह्रीं ह्रीं ह्रीं विवि
 स
 पेला
 नानेच

इरा नी
निर हो

धर्मामित्तजार्तिः सुविदिभ्योपीकृत

व्यमित्यनेन x २

मज्झिमुल्लसङ्गसुत्तम् ५

स्यात्तद्विज्ञानसंमनः इत्यमरः

इन्द्रपुष्पमालैः

नुखा* विशेषा*

क्रि. टी.

नाथ का

三

बद्धमोक्षिलसुखी

कृतप्रणाममिति कृतप्रणामस्य तत्कालोचित्वात् कृतनमस्कारस्य सपत्नेन रिपुणा उक्तं यत्नेन रिपु वैरि
पत्नोरिद्विषद्वेषणा उद्दृश्यमरः जितात्वा पत्नीकता महीमहीभजे शुधिष्ठिराय क्रियाग्रहणान्त्सं प्रदानत्वं नि
वेदयिष्यमाणा पापिष्यतो लुह नदुदयेतिसत्त्वान्ययः तस्य बने चरस्य मनो न विवर्धयेक यमोदृगप्रिये राते सा
पयामोति मनसि न चालेन्ययः अथ भयसंचलनयोरिति धातोर्लिङ् उक्तं यमयोर्नुरन्यासेन समर्थयते न
रोति हि यस्मादिति मिच्छंतीति हि नैषिणः स्वामिदितार्थिनः प्रकृषाम् यामिष्याभूते प्रियं प्रवक्तुं नेच्छंति प्रन
याये विद्यातकते या स्वाभिदो देणास्फुरति भावः अथ यमः माद्यमन्त्राभाषितमभद्रकतं चेति चारु रंजति

कृतप्रणामस्य महीमहीभजजितासपत्नननिवेदयिष्यतः नविद्यथेतस्यमनोनादिप्रियंवदन्तु
मिच्छन्तिमृषारितेपिणाः २ द्विषाविद्यातायविधातुमिच्छन्तारहस्यनृजामधिगम्यभूभृतः

समाहृतं दाय्यं विशेयं शास्त्रिणी विनिश्चिनार्थं मिति वाचमाददे

नीतिराज्यामृतं २ तथापि प्रियाईराजिक इति ह्येकैनेपुत्रेत्याशंकास्वाम्यनुत्तयाङ्गत्वात् शयेनाह
द्विषाविद्यानेति इह संकोते सवने चराद्विषाशब्दोक्तमिति यद्यपि विद्यानायविहंतुमित्यर्थः नमयां च भा
ववचनादिनिचर्तयो भाववचनाश्च नित्यमर्थे वन्प्रत्ययः अत्र नादर्थ्यमपि न दोषः तथापि प्रयोगवैचित्र्य
विशेषस्याप्यलंकारत्वादेव व्याचक्षते विधानं व्यापारं कर्तुमिच्छतः समानकर्तृकेषु तन्मुनद्विषो विहंतुमद्यत
स्यत्यर्थः अतएव भूभूतो युधिष्ठिरस्यानुत्तमधिगम्यसुष्ठुभावः सोऽष्टवंशसुष्ठु सामर्थ्यसुष्ठु शब्दादयः पा
इहादिनादणप्रत्ययः उदाहरणभावः औदाय्यं अर्थसंयत्तिस्तयोर्द्वेः सोऽष्टवौदाय्यं अत्रौदाय्यं शब्दमप्युक्तं

मन्त्रास्वरस्यापि देत शब्दस्य सर्वनिपातमकुरुते तासु उक्ततेषु सर्वनिपातस्यानित्यत्वज्ञापनाच्च सर्वनिपातः उ
क्तचकारिकायां सुयमेव लक्षणदेतोरिति निर्देशः सर्वनिपातव्याभिचारविह्वलमिति तेषु विशेषतस्तयोर्वा
विशेषज्ञानशालनेशो भवति साहचर्यादयं विशेषशालिनीनां ताच्छीलेषां निविनिश्चितायां विशेषतः
प्रमाणातीतिगीतायां इति वक्ष्यमाणं उपायावमाददेहीकृतवान्वाचेत्यर्थः प्रियनिवेदकमात्मानुप्रत्य
क्षोभयाचने क्रियास्त्विति हेनूपक्रियासुकृत्यवस्तुषु युक्तैरनुजीविभिर्मन्त्रैश्चारादिभिरित्यर्थः चरेती
ति च रायचायचन एव चाराः चरेपचायजतत्वात्पञ्चादितादराप्रत्ययः त एव चत्वारिषेयाते चारचत्तुषः स्य

क्रियासयुक्तैर्नृपचारचतुष्टोत्तुवंचनीयाः प्रभवोत्तुजीविभिः सन्तोर्हसि

क्षेत्रमसाधुसाधुवारितेमनोहारिचडलभवचः ४ ॥

रमेइलेकार्योकार्यविलोकनेचारचत्तेपित्तितिपनीनामितिनीतिवाक्यामृते उक्तेच गावःपशंपत्तिगंधेवे
चट्टिजाः= दैःपशंपत्तिवाउवाः चारैःपशंपत्तिराजानश्चत्तुर्भामितरेजनाः इतिप्रभवोनिग्रहानुग्रहसमर्थाः स्वामिनो
नवेवनीयाःनप्रतारुणियाःसत्यमेववक्रव्याइत्यर्थः चाराःपचारेचत्तुरपचारवडाज्ञापदेपदेनिपातइति
भावः अतोप्रतायत्वासाधसाधुप्रियेवामडक्रमितिशेषः यद्वावाशयएवार्थेयसाधुप्रियेसाधीवत्तेनसो
दमहेसिकृतःदिनेपश्येमनोहारिप्रियेवववोडलेभंडःप्राप्यअतोमहवोहितत्वादप्रियमपित्तेनयमित्यर्थः ४
हेतोर्प्रियं

३५
 दलोयी ॥ इष्टविभक्त्यनाविभक्ताः पीतोदकाः पीता इति मत्रलोपशब्दार्थमाह कैयटः गम्यमाना
 र्थस्य प्रयोगश्च लोपोभिमतः विभक्ताभावात् इत्यत्र च धनस्य हि भक्तत्वे तद्भावात् पचरितं पीतोद
 कागावश्यापुदकस्य पीतत्वं गोराप्येतत्तद्भावात् पित्रिगते विदितत्वे वेदितरिव नेचर उपचर्यते
 एतेन वनाय पीतप्रतिवद्वत्त्वापातेन प्रथमे वा वस्यति जले गुण्यास्यते पु इत्येवमादायो व्याख्याताः
 अथावा विदितो विदितवान् कर्मकादय विवक्षिते कर्मणि कर्त्रे रिक्तः यथा आशितः कर्त्रे न्यादौ यथा दुः

प्रियत्कुरुणामथि पस्प पालिनी प्रज्ञा सहजियमपुं कवेदिते सवर्णि लिङी विदितः समाययौ यु
 थिष्ठिरं द्वैतवने वने चरः १

धातो रर्थी तरे हने धातु र्थे नो प सं ग्रहात् प्रसिद्धे रिविद्वान् कर्मणो कर्मिका क्रियेति द्वैतवने द्वैत
 खोतपो रने यद्वा द्वैते गते यस्मात्तद्वृत्तं तस्मिन् शक्यो माहादिवर्जिते इत्यर्थः युथिरणो स्थिरं युथि
 स्थिरं धर्मराजं हलदत्तात्सप्रम्याः सत्ताया मिन्यल्लुक् गवि युथि भ्या स्थिररु निषत्वे समाययौ संश्रान्तः य
 चने वने शिति द्वयोः स्वरयंजन समदाय यो एकदेव हने हने न प्राशाना मेलकारः यस्मिन्सर्गवसंस्थ
 हने तल्लक्षणं तुर्जनोत्तवं शस्य सदीरिते जरा विनिसं प्रति तत्कालो चित्तत्वादर्शयन्त्येनं दुःशासं पत्र

चर

मादृश्यं ज्ञाह ॥

36

005637 .

